

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA REFERENSIYANING IFODA USULLARI: QIYOSIY-SEMANTIK TAHLIL

U.B.Qudratov¹

Mas'ul muallif: Qudratov Ulug'bek
Beknazar o'g'li, O'zbekiston
Respublikasi IIV huzuridagi Jazoni
ijro etish departamenti to'rtinchi
mintaqaviy hudud 3-son JIEK ingliz
tili o'qituvchisi.

e-mail: ukudratov90@gmail.com

Accepted: 01 Oktabr 2026
Published: 01 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Qudratov, U. B.
INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA
REFERENSIYANING IFODA
USULLARI: QIYOSIY-SEMANTIK
TAHLIL / U. B. Qudratov // Buxoro
xalqaro universiteti ilmiy
axborotnomasi. — 2026. — T. 10,
№ 1. — B. 72–76.

1. O'zbekiston Respublikasi IIV huzuridagi Jazoni ijro etish departamenti to'rtinchi mintaqaviy hudud 3-son JIEK
ingliz tili o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada ingliz va o'zbek tillarida referensiya, ya'ni nutqdagi til birligining voqelikdagi muayyan obyektga yo'naltirilishini ifodalovchi asosiy vositalar qiyosiy-semantik jihatdan tahlil qilinadi. Ingliz tilida referensial munosabatlar asosan artikllar tizimi orqali grammatik yo'l bilan ifodalansa, o'zbek tilida bu vazifani tushum kelishigi qo'shimchasi, egalik qo'shimchalari, ko'rsatish olmoshlari, bir so'zi, so'z tartibi va kontekst taqsimlangan holda bajarishi asoslanadi. Aniq, noaniq spesifik, noaniq nospesifik, generik va noreferensial qo'llanishlar bo'yicha ikki til vositalari o'zaro qiyoslanib, ularning mos kelish va farqlanish nuqtalari aniqlanadi. Tadqiqot natijalaridan tarjima amaliyotida va ingliz tilini o'qitishda foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: referensiya, referent, aniqlik, noaniqlik, artikl, tushum kelishigi, ko'rsatish olmoshi, spesifiklik, generik referensiya, qiyosiy semantika.

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ РЕФЕРЕНЦИИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ: СРАВНИТЕЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация. В статье в сопоставительно-семантическом аспекте анализируются основные средства выражения референции в английском и узбекском языках. Показано, что если в английском языке референциальные отношения выражаются преимущественно грамматически – системой артиклей, то в узбекском языке эту функцию распределённо выполняют аффикс винительного падежа, аффиксы принадлежности, указательные местоимения, слово *bir*, порядок слов и контекст. Сопоставляются средства выражения определённой, неопределённой специфической и неспецифической, генерической и нереферентной интерпретации именной группы, выявляются зоны совпадения и расхождения. Результаты исследования могут быть использованы в практике перевода и преподавании английского языка.

Ключевые слова: референция, референт, определённость, неопределённость, артикль, винительный падеж, указательное местоимение, специфичность, генерическая референция.

MEANS OF EXPRESSING REFERENCE IN ENGLISH AND UZBEK: A COMPARATIVE SEMANTIC ANALYSIS

Abstract. The article presents a comparative semantic analysis of the main means of expressing reference in English and Uzbek. It is argued that while English encodes referential relations primarily through the grammatical system of articles, in Uzbek this function is distributed among the accusative case suffix, possessive suffixes, demonstrative pronouns, the marker *bir*, word order and context. The means of expressing definite, indefinite specific, indefinite non-specific, generic and non-referential readings of noun phrases in the two languages are compared, and areas of convergence and divergence are identified. The findings can be applied in translation practice and in teaching English as a foreign language.

Keywords: reference, referent, definiteness, indefiniteness, article, accusative case, demonstrative pronoun, specificity, generic reference, comparative semantics.

Kirish. Til birliklarining asosiy vazifalaridan biri – so'zlovchi nazarda tutgan obyektning tinglovchi uchun aniqlab berishidir. Har qanday muloqotda biz shaxslar, narsalar, voqealar va joylar haqida gapiramiz, ularni nomlaymiz, ko'rsatamiz, avval tilga olinganlarini qayta eslatamiz. Tilshunoslikda nutqdagi ifodaning voqelikdagi yoki tasavvur qilingan olamdagi muayyan obyektga yo'naltirilishi referensiya, bunday obyektning o'zi esa referent deb ataladi [7; 13]. Referensiya muammosi dastlab mantiq va til falsafasi doirasida G. Frege, B. Russell, P. Strawson asarlarida ko'tarilgan bo'lsa [1; 2; 3], XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab u semantika, pragmatika va matn lingvistikasining markaziy masalalaridan biriga aylandi.

Referensiyaning qiyosiy o'rganish alohida ahamiyatga ega, chunki turli tillar referensial ma'noni ifodalashda turlicha vositalarga tayanadi. Ingliz tili artikllar tizimi

rivojlangan tillar sirasiga kiradi: har bir sanaladigan ot birlik shaklida artikl yoki uning o'rnini bosuvchi determinativ bilan qo'llanishi shart. O'zbek tilida esa artikl kategoriyasi mavjud emas. Biroq bu o'zbek tilida aniqlik va noaniqlik ma'nolari ifodalanmaydi degani emas. Aksincha, bu ma'nolar morfologik, leksik, sintaktik va pragmatik vositalar yordamida taqsimlangan holda ifodalanadi. Ana shu nomuvofiqlik ingliz tilini o'rganayotgan o'zbek tilli ta'lim oluvchilar uchun artikllarni qo'llashda, tarjimonlar uchun esa referensial ma'noni to'g'ri uzatishda muntazam qiyinchiliklar tug'diradi.

Mavzuning dolzarbligi, bir tomondan, referensiya nazariyasining zamonaviy tilshunoslikdagi o'rnini bilan, ikkinchi tomondan, xorijiy tillarni o'qitish sifatini oshirish borasidagi amaliy ehtiyoj bilan belgilanadi. Ingliz va o'zbek tillari genetik va tipologik jihatdan turlicha tillar bo'lgani uchun ularni qiyoslash referensiya kategoriyasining universal va milliy-o'ziga xos jihatlarni aniqroq ko'rsatish imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi – ingliz va o'zbek tillarida referensiyaning ifoda usullarini qiyosiy-semantik jihatdan tahlil qilish va ikki tildagi vositalarning funksional muvofiqlik darajasini aniqlashdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: referensial statuslar tasnifini ishchi model sifatida belgilash; har bir referensial status uchun ingliz va o'zbek tillaridagi ifoda vositalarini aniqlash; ularning mos kelish va farqlanish nuqtalarini qayd etish; olingan natijalarning tarjima va ta'lim amaliyoti uchun ahamiyatini ko'rsatish.

Adabiyotlar tahlili. Referensiya nazariyasining ildizlari G. Frege tomonidan ilgari surilgan mazmun (Sinn) va ma'noviy qiymat (Bedeutung) farqlanishiga borib taqaladi [1]. Frege "Tong yulduzi" va "Kechki yulduz" ifodalari bir xil obyektni – Venera sayyorasini anglatganda, turli mazmunga ega ekanini ko'rsatgan. B. Rassel aniq tavsiflarni (the present King of France) mantiqiy tahlil qilib, ularni kvantorli tuzilmalar sifatida talqin qilgan [2]. P. Strosen esa referensiya ifodaning o'ziga emas, balki so'zlovchining muayyan vaziyatda bajaradigan harakatiga xos ekanini ta'kidlagan [3]. K. Donnellan aniq tavsiflarning referensial va atributiv qo'llanishini farqlagan [4], S. Kripke esa atoqli otlarni barcha mumkin bo'lgan olamlarda bir xil obyektni ko'rsatuvchi "qat'iy belgilovchilar" sifatida tavsiflagan [5]. J. Serl referensiyaning nutqiy akt tarkibidagi alohida akt sifatida ko'rib chiqqan [6].

Lingvistik yo'nalishda J. Layonz referensiya, denotatsiya va mazmun munosabatlarini tizimli tahlil qilib, referensiyaning nutq darajasiga, denotatsiyaning esa til tizimi darajasiga tegishli hodisa sifatida ajratgan [7]. Aniqlik va noaniqlik kategoriyasi J. Xokins, A. Chesterman va K. Layonz tomonidan tipologik jihatdan chuqur o'rganilgan [8; 23; 24]. Xususan, K. Layonz artikllarga ega bo'lmagan tillarda aniqlik ma'nosi boshqa grammatik vositalar orqali ifodalanishini ko'rsatgan [8]. Turkiy tillar uchun muhim nazariy asosni M. Ench tadqiqoti beradi: u turk tilida tushum kelishigi qo'shimchasi to'ldiruvchining spesifikligini ko'rsatishini asoslagan [22]. Referent tinglovchi ongida qanchalik faollashganiga qarab ifoda shaklining tanlanishi J. Gandel va hammualliflarining "berilganlik ierarxiyasi" [10] hamda M. Ariyelning "erishuvchanlik nazariyasi"da [11] izohlangan.

Rus tilshunosligida N.D. Arutyunova va Ye.V. Paducheva ishlari referensiya nazariyasining lingvistik talqinini shakllantirgan [13; 14]. Ye.V. Paducheva ot guruhlarining referensial statuslari tasnifini ishlab chiqqan bo'lib, unda aniq, noaniq, generik, noreferensial kabi statuslar farqlanadi [14]. O'zbek tilshunosligida referensiya masalasi asosan pragmatolingvistik doirasida Sh. Safarov va M. Hakimov asarlarida yoritilgan [17; 18], tushum kelishigining belgisi va belgisiz qo'llanishi esa an'anaviy grammatikalarda, jumladan, A.N. Kononov grammatikasida tavsiflangan [20]. Biroq ingliz va o'zbek tillaridagi referensiya vositalarining yaxlit qiyosiy-semantik tahlili hali yetarli darajada amalga oshirilmagan. Mazkur maqola ana shu bo'shliqni qisman to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, komponent tahlil, kontekstual tahlil va transformatsion usullardan foydalanildi. Ishchi model sifatida Ye.V. Paducheva va J. Layonz tasniflariga tayanib, ot guruhining quyidagi referensial statuslari ajratildi: 1) aniq referensiya – referent so'zlovchi uchun ham, tinglovchi uchun ham identifikatsiya qilinadi; 2) noaniq spesifik referensiya – referent so'zlovchiga ma'lum, tinglovchiga noma'lum; 3) noaniq nospesifik referensiya – referent har ikkala tomon uchun ham tanlanmagan, turning istalgan vakili nazarda tutiladi; 4) generik referensiya – butun tur yoki sinf nazarda tutiladi; 5) noreferensial qo'llanish – ot guruhi muayyan obyektni emas, belgini ifodalaydi (predikativ, qiyosiy qo'llanish va h.k.).

Tahlil materiali sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi grammatik qo'llanmalar, izohli lug'atlar, badiiy va publitsistik matnlardan olingan hamda muallif tomonidan tuzilgan misollar xizmat qildi. Misollar ikki til o'rtasida tarjima muvofiqligi asosida juftlashtirildi va har bir juftlikda referensial status qanday vosita bilan ifodalangani qayd etildi. Transformatsion usul yordamida o'zbek jumalaridagi referensial belgilar (masalan, tushum kelishigi qo'shimchasi yoki bir so'zi) olib tashlanganda yoki qo'shilganda ma'no qanday o'zgarishi tekshirildi.

Tahlil va natijalar. Aniq referensiyaning ifodalanishi. Ingliz tilida aniq referensiyaning asosiy ko'rsatkichi aniq artikl hisoblanadi. U referent avval tilga olingan (anaforik qo'llanish), vaziyatdan ma'lum (situativ qo'llanish), yagona (the sun, the moon) yoki aniqlovchi orqali cheklangan (the book that I bought yesterday) bo'lganda ishlatiladi [12; 24]. Bundan tashqari, aniqlik ko'rsatish olmoshlari (this, that, these, those), egalik olmoshlari (my, his, their), qaratqich shaklidagi otlar (John's car) va atoqli otlar orqali ham ifodalanadi. O'zbek tilida aniq artiklga to'g'ridan to'g'ri mos keladigan vosita yo'q. Aniq referensiya bir necha vosita yordamida ifodalanadi.

a) Tushum kelishigi qo'shimchasi -ni. Vositasiz to'ldiruvchi vazifasidagi ot -ni qo'shimchasini olganda, u odatda aniq yoki spesifik referentni bildiradi: U xatni o'qidi – She read the letter. Qo'shimchasiz shakl esa referentni aniqlamaydi, harakat va obyekt yaxlit tushunchani ifodalaydi: U xat o'qidi – She read a letter yoki She was reading letters (ya'ni "xat o'qish bilan band bo'ldi"). Bu hodisa turkiy tillarga xos bo'lib, M. Ench turk tili misolida uni spesifiklik bilan bog'lagan [22].

b) Egalik qo'shimchalari. III shaxs egalik qo'shimchasi -i/-si ko'pincha referentni avvalgi kontekstga bog'lash uchun qo'llanadi: Men bir uy ko'rdim. Eshigi ochiq edi – I saw a house. The door was open. Bu yerda eshigi shakli ingliz tilidagi the

door birikmasiga (assotsiativ anafora) funksional jihatdan mos keladi.

d) Ko'rsatish olmoshlari. Bu, shu, o'sha, u olmoshlari o'zbek tilida aniqlikning eng yaqqol leksik ko'rsatkichlaridir. Ayniqsa, shu va o'sha anaforik vazifada ingliz tilidagi the ga yaqin keladi: Kecha bir odam keldi. O'sha odam sizni so'radi – A man came yesterday. The man asked for you. Biroq ingliz tilida the ni har doim that bilan almashtirib bo'lmaganidek, o'zbek tilida ham ko'rsatish olmoshini har bir anaforik otga qo'shish ortiqcha ta'kidni yuzaga keltiradi. Shuning uchun o'zbek tilida anaforik ot ko'pincha hech qanday ko'rsatkichsiz ishlatiladi: Kitob qiziqarli ekan – The book turned out to be interesting.

e) So'z tartibi va aktual bo'linish. O'zbek tilida gap boshida, ya'ni mavzu (tema) o'rnida kelgan ot odatda ma'lum, aniq referentni bildiradi, yangi ma'lumot (rema) o'rnidagi ot esa noaniq bo'lishi mumkin: Kitob stolda – The book is on the table; Stolda kitob bor – There is a book on the table. Ingliz tilidagi there is/are konstruksiyasi va artikllar zidligi o'zbek tilida so'z tartibi hamda bor predikativi orqali beriladi.

2. Noaniq spesifik referensiya. Ingliz tilida bu status noaniq artikl a/an (birlikdagi sanaladigan otlar bilan), shuningdek, a certain, urg'uli some vositalari orqali ifodalanadi: A man is waiting for you. O'zbek tilida bu ma'no asosan bir so'zi yordamida ifodalanadi: Sizni bir kishi kutayapti. Bu yerda bir son sifatida emas, noaniqlik ko'rsatkichi sifatida qo'llanadi va odatda urg'u olmaydi. Shuningdek, qandaydir, allaqanday kabi vositalar referentning so'zlovchi uchun ham to'liq aniqlanmaganini bildiradi: Qandaydir bir ayol qo'ng'iroq qildi – Some woman called.

Muhim farq shundaki, o'zbek tilida bir so'zining qo'llanishi majburiy emas. Kecha kutubxonadan kitob oldim jumlasida kitob noaniq, lekin bir so'zi ishlatilmagan. Ingliz tilida esa sanaladigan ot birlikda artiklsiz qo'llana olmaydi: I took a book from the library yesterday. Demak, o'zbek tilida noaniqlik ko'pincha belgisiz (nol) ko'rsatkich bilan beriladi, bu esa o'zbek tilli o'quvchilarning inglizcha nutqida artiklni tushirib qoldirish xatosining asosiy manbai hisoblanadi.

Noaniq spesifik to'ldiruvchi o'zbek tilida bir va -ni birikmasi bilan ham ifodalanishi mumkin: Men bir kitobni qidirayman, nomi esimdanda chiqdi – I am looking for a (certain) book, I have forgotten its title. Bu yerda -ni referentning spesifikligini, bir esa uning tinglovchi uchun yangi ekanini ko'rsatadi. Ingliz tilida bu ikki ma'no bitta a artikli orqali beriladi, spesifik va nospesifik talqin esa faqat kontekstdan aniqlanadi.

3. Noaniq nospesifik referensiya. Nospesifik referensiyada so'zlovchi muayyan obyektini emas, ma'lum turga mansub istalgan obyektini nazarda tutadi: I want to buy a car (qaysi biri bo'lishidan qat'i nazar). Ingliz tilida bu yana a/an, shuningdek, urg'usiz some, so'roq va inkor gaplarda any orqali ifodalanadi. O'zbek tilida nospesifiklik asosan tushum kelishigi qo'shimchasisiz (belgisiz) ot, biror, birorta, har qanday, hech qanday so'zlari bilan ifodalanadi: Mashina sotib olmoqchiman; Birorta kitob bering – Give me any book; Hech qanday xat kelmadi – No letter came. Qiziq tomoni shundaki, Mashinani sotib olmoqchiman jumlasida faqat spesifik talqinga ega, ya'ni gap muayyan mashina haqida boradi. Shunday qilib, o'zbek tilida spesifiklik – nospesifiklik zidligi ingliz tiliga nisbatan grammatik jihatdan aniqroq belgilanadi.

4. Generik referensiya. Generik ifoda tur yoki sinfni butunligicha nazarda tutadi. Ingliz tilida generik referensiya uch asosiy shaklda ifodalanadi: The tiger is a dangerous animal (aniq artikl + birlik), A tiger is a dangerous animal (noaniq artikl + birlik), Tigers are dangerous animals (artiklsiz ko'plik) [12; 26]. Mavhum va sanalmaydigan otlar generik ma'noda artiklsiz qo'llanadi: Water boils at 100 degrees. Bu shakllar a'zaro to'liq sinonim emas: the tiger turni yaxlit taksonomik birlik sifatida, a tiger turning istalgan vakilini, tigers esa tur vakillarining umumiy yig'indisini ko'rsatadi.

O'zbek tilida generik ma'no asosan birlik yoki ko'plikdagi belgisiz ot bilan ifodalanadi: Yo'lbars – yirtqich hayvon; Yo'lbarslar yirtqich hayvonlardir. Birlik shakli ko'proq ilmiy-ta'rifiy uslubga, ko'plik shakli esa umumlashtiruvchi xulosaga xos. Generik to'ldiruvchi odatda tushum kelishigi qo'shimchasisiz keladi: U kitob o'qishni yaxshi ko'radi – He likes reading books. Ammo tur yoki tushunchani bir butun sifatida ta'kidlashda -ni qo'shimchasi ham ishlatilishi mumkin: Inson tabiatni asrash kerak – Man must protect nature. Bu misolda tabiat yagona referent sifatida idrok qilinadi. Maqol va hikmatli so'zlarda generik ma'no juda keng tarqalgan: Yaxshi ot – yarim davlat; A good name is better than riches.

5. Noreferensial qo'llanish. Ot guruhi predikativ vazifada kelganda u muayyan obyektini emas, subyektga xos belgini ifodalaydi. Ingliz tilida bunday holatda ham noaniq artikl ishlatiladi: He is a teacher; She became a doctor. O'zbek tilida esa predikativ ot hech qanday ko'rsatkichsiz qo'llanadi: U o'qituvchi; U shifokor bo'ldi. U bir o'qituvchi shakli odatiy emas va ko'pincha "oddiygina o'qituvchi" degan baho ma'nosini beradi. Shu tariqa, ingliz tilidagi a/an ning noreferensial qo'llanishi o'zbek tilida nol ko'rsatkichga mos keladi.

6. Olmoshli referensiya va anafora. Ingliz tilida III shaxs olmoshlari (he, she, it, they) jins bo'yicha farqlanadi va ega o'rni doimo to'ldirilishi shart. O'zbek tilida esa u olmoshi jinsni farqlamaydi, ega ko'pincha tushirib qoldiriladi va shaxs-son kesimdagi qo'shimcha orqali ifodalanadi: Anvar keldi. Kitobni olib ketdi – Anvar came. He took the book. O'zbek tilida nol anafora referensial zanjirning eng odatiy vositasidir, ingliz tilida esa bu vazifani to'liq olmoshlar bajaradi. O'zbek tilidagi o'z olmoshi (o'z kitobi) ingliz tilidagi his own birikmasiga yoki qaytish olmoshlariga mos keladi va referentni gapning egasi bilan bog'laydi.

Tahlil natijalari quyidagi jadvalda umumlashtirildi.

1-jadval. Ingliz va o'zbek tillarida referensial statuslarning asosiy ifoda vositalari

Referensial status	Ingliz tilida	O'zbek tilida	Misol
Aniq	the; this/that; my, his; atoqli ot	-ni (to'ldiruvchida); egalik qo'shimchasi; bu, shu, o'sha; tema o'rni	She read the letter. – U xatni o'qidi.
Noaniq spesifik	a/an; a certain; some (urg'uli)	bir; qandaydir, allaqanday; bir + -ni	A man is waiting. – Bir kishi kutayapti.

Referensial status	Ingliz tilida	O'zbek tilida	Misol
Noaniq nospesifik	a/an; any; some (urg'usiz)	belgisiz ot; biror, birorta, har qanday	I want to buy a car. – Mashina olmoqchiman.
Generik	the + birlik; a + birlik; artiklsiz ko'plik	belgisiz ot (birlik yoki ko'plik)	The tiger is wild. – Yo'lbars yirtqich.
Noreferensial	a/an (predikativda)	nol ko'rsatkich	He is a teacher. – U o'qituvchi.
Anaforik	he/she/it/they; the + ot	nol anafora; u; shu/o'sha + ot; egalik qo'shimchasi	He took the book. – Kitobni olib ketdi.

Muhokama. Tahlil natijalari ingliz va o'zbek tillarida referensiyaning ifodalanishida tipologik jihatdan turlicha strategiyalar amal qilishini ko'rsatadi. Ingliz tilida referensial status ot guruhining chap chegarasida – determinativ pozitsiyada to'plangan va majburiy grammatik ko'rsatkich orqali ifodalanadi. Buni "markazlashgan" strategiya deb atash mumkin. O'zbek tilida esa referensial ma'no gap bo'ylab tarqalgan: u otning o'zida (kelishik va egalik qo'shimchalari), ot oldidagi leksik birliklarda (bir, shu, o'sha), gapdagi o'rinda va kontekstda aks etadi. Buni "taqsimlangan" strategiya deb ta'riflash mumkin.

Ikkinchi muhim xulosa shundaki, o'zbek tilida grammatik jihatdan eng izchil belgilanadigan zidlik aniqlik – noaniqlik emas, balki spesifiklik – nospesifiklikdir. Tushum kelishigining belgisi va belgisiz qo'llanishi referentning muayyanligini ko'rsatadi, bu esa turkiy tillar bo'yicha M. Ench kuzatuvlariga mos keladi [22]. Ingliz tilida esa, aksincha, aniqlik – noaniqlik zidligi grammatiklashgan, spesifiklik esa kontekst orqali aniqlanadi. Bu farq tarjimada muhim ahamiyatga ega: inglizcha a book birikmasi o'zbek tiliga kontekstga qarab bir kitob, kitob, bir kitobni yoki biror kitob shaklida o'girilishi mumkin. Testkari yo'nalishda esa o'zbekcha belgisiz kitob so'zi ingliz tiliga a book, the book, books yoki book (artiklsiz, sifatlovchi vazifada) tarzida berilishi mumkin, ya'ni tarjimon matnda yashirin bo'lgan referensial ma'noni aniqlab, uni majburiy grammatik shaklga keltirishi lozim.

Uchinchidan, o'zbek tilida referensial ko'rsatkichlarning ko'pchiligi ixtiyoriy xarakterga ega. So'zlovchi referentni aniqlash uchun kontekst yetarli deb hisoblasa, hech qanday belgi ishlatmaydi. Bu J. Gandel va hammualliflarining berilganlik ierarxiyasi nazariyasiga mos keladi: referent tinglovchi ongida qanchalik faol bo'lsa, uni ifodalash uchun shunchalik kam til material talab etiladi [10]. O'zbek tilidagi nol anaforaning keng qo'llanishi ham shu tamoyil bilan izohlanadi.

Olingan natijalar ingliz tilini o'qitish amaliyotida ham qo'llanishi mumkin. O'zbek tilli ta'lim oluvchilar artikllarni o'zlashtirishda odatda ikki turdagi xatoga yo'l qo'yadi: artiklni tushirib qoldirish (I bought book) va predikativ yoki generik vaziyatda noto'g'ri artikl tanlash (He is the teacher o'rniga He is a teacher). Bu xatolarning oldini olish uchun artikllarni alohida grammatik qoida sifatida emas, balki ona tilidagi referensial vositalar bilan qiyoslagan holda tushuntirish samarali bo'ladi. Masalan, o'quvchilarga Kitobni oldim va Kitob oldim jummalari farqini anglatib, ularni I took the book va I took a book jummalari bilan solishtirish orqali artikl ma'nosini ongli ravishda o'zlashtirishga erishish mumkin.

Xulosa. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinchidan, referensiya til birligining nutqda muayyan obyektga yo'naltirilishini ta'minlovchi semantik-pragmatik kategoriya bo'lib, u ingliz va o'zbek tillarida turlicha til vositalari orqali ifodalanadi.

Ikkinchidan, ingliz tilida referensial statuslar asosan artikllar tizimi (the, a/an, nol artikl) va determinativlar orqali majburiy grammatik shaklda ifodalanadi.

Uchinchidan, o'zbek tilida referensial ma'no tushum kelishigi qo'shimchasi, egalik qo'shimchalari, ko'rsatish olmoshlari, bir so'zi, gumon olmoshlari, so'z tartibi va kontekst o'rtasida taqsimlangan. Vositalarning ko'pchiligi ixtiyoriy bo'lib, nol ko'rsatkich keng qo'llanadi.

To'rtinchidan, o'zbek tilida spesifiklik – nospesifiklik zidligi (asosan tushum kelishigi orqali) ingliz tiliga qaraganda grammatik jihatdan aniqroq ifodalanadi, ingliz tilida esa aniqlik – noaniqlik zidligi grammatiklashgan.

Beshinchidan, ikki til o'rtasidagi bu farqlar tarjima jarayonida referensial ma'noni kontekstga qarab tiklash yoki ixchamlashtirishni talab qiladi hamda ingliz tilini o'qitishda qiyosiy yondashuvni qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Kelgusidagi tadqiqotlarda mazkur masalani parallel korpuslar asosida miqdoriy jihatdan o'rganish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Frege G. Über Sinn und Bedeutung // Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik. – 1892. – Bd. 100. – S. 25–50.
- [2] Russell B. On Denoting // Mind. – 1905. – Vol. 14, No. 56. – P. 479–493.
- [3] Strawson P.F. On Referring // Mind. – 1950. – Vol. 59, No. 235. – P. 320–344.
- [4] Donnellan K.S. Reference and Definite Descriptions // The Philosophical Review. – 1966. – Vol. 75, No. 3. – P. 281–304.
- [5] Kripke S. Naming and Necessity. – Cambridge (MA): Harvard University Press, 1980.
- [6] Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
- [7] Lyons J. Semantics. Vol. 1–2. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- [8] Lyons C. Definiteness. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- [9] Abbott B. Reference. – Oxford: Oxford University Press, 2010.
- [10] Gundel J.K., Hedberg N., Zacharski R. Cognitive Status and the Form of Referring Expressions in Discourse //

Language. – 1993. – Vol. 69, No. 2. – P. 274–307.

- [11] Ariel M. Accessing Noun-Phrase Antecedents. – London: Routledge, 1990.
- [12] Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London: Longman, 1985.
- [13] Арутюнова Н.Д. Лингвистические проблемы референции // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XIII. – М.: Радуга, 1982. – С. 5–40.
- [14] Падучева Е.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью. – М.: Наука, 1985.
- [15] Бондарко А.В. (ред.) Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. – Л.: Наука, 1987.
- [16] Ogden C.K., Richards I.A. The Meaning of Meaning. – London: Kegan Paul, 1923.
- [17] Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
- [18] Hakimov M. O'zbek pragmalingvistikasi asoslari. – Toshkent: Akademya, 2013.
- [19] Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
- [20] Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1960.
- [21] Givón T. (ed.) Topic Continuity in Discourse: A Quantitative Cross-Language Study. – Amsterdam: John Benjamins, 1983.
- [22] Enç M. The Semantics of Specificity // Linguistic Inquiry. – 1991. – Vol. 22, No. 1. – P. 1–25.
- [23] Hawkins J.A. Definiteness and Indefiniteness: A Study in Reference and Grammaticality Prediction. – London: Croom Helm, 1978.
- [24] Chesterman A. On Definiteness: A Study with Special Reference to English and Finnish. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- [25] Carlson G.N. Reference to Kinds in English: PhD dissertation. – Amherst: University of Massachusetts, 1977.